

Adnan ČIRGIĆ (Podgorica)

Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“

UDK 811.163.4`282(497.16)

REVIZIJA PODJELE CRNOGORSKIH GOVORA

Prilog Nikčevićevoj definiciji crnogorskoga naddijalekatskog sloja

Autor priloga daje analitičko-kritički osvrt na dosadašnju klasifikaciju ševerozapadnih crnogorskih govora. Poređenjem osobina ovih s osobinama ostalih crnogorskih govora i istočnohercegovačkim dijalektom, zaključuje da ševerozapadni crnogorski govori, osim po akcentu, ne pripadaju istočnohercegovačkome dijalektu. Time se potvrđuje stav Vojislava P. Nikčevića o postojanju opštecnogorskoga jezičkog sloja.

Iako se dijalektološkim ispitivanjima uglavnom samo posredno i uzgredno bavio, Vojislav P. Nikčević je i u toj oblasti dao značajan doprinos revizijom postojećih stavova o strogoj podijeljenosti crnogorskih govora na dva dijalekta.¹ Privid takve podijeljenosti stvorili su proučavaoci crnogorskih govora, naročito poslije II svjetskog rata, koji su – vođeni često izvanlingvističkim ciljevima – više ukazivali na razlike između ševerozapadnih i jugoistočnih govora crnogorskih nego na sličnosti među njima.²

Nekritičko usvajanje rečene podjele crnogorskih govora nastavilo se i do naših dana, pa se i među najnovijim radovima mogu naći tvrdnje tipa: „Najupečatljivija diferencijacija jeste ona koja dijeli Crnu Goru na dva dijalekatski različita tipa, arhaičniji (govori zetsko-sjeničkog tipa) i progresivniji istočnohercegovački tip (koji je Vuk uzeo za osnovicu srpskog

¹ Nikčević, Vojislav P.: *Etnogeneza, periodizacija i klasifikacija crnogorskih govora* u knjizi *Crnogorski jezik*, Tom II (od 1360. do 1995. godine), Matica crnogorska, Cetinje, 1997, str. 84-145.

² Čirgić, Adnan. – *O klasifikaciji crnogorskih govora*, *Lingua Montenegrina*, časopis za jezikoslovna, književna i kulturna pitanja, br. 2, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2008, str. 109-128.

jezika).³ Nasuprot tome, Vojislav P. Nikčević je upoređivanjem postojeće literature o crnogorskim govorima te poređenjem jezika starih pisaca koji su stvarali u raznim krajevima Crne Gore zaključio da crnogorski govori čine naddijalekatsku cjelinu sa zajedničkim makrostrukturnim slojem.⁴ Umjesto dva odvojena dijalekta u Crnoj Gori, on je odredio troslojnu strukturu crnogorskih govora: 1. opšteštokavski sloj, 2. opštecrogorski sloj i 3. crnogorski mikrostrukturni jezički sloj (koji sadrži specifičnosti pojedinih mjesnih govora). Komparativnom analizom elemenata koje su dijalektolozi u nekim sintetičkim studijama o crnogorskim govorima uzimali kao razlikovne između pomenuta dva „dijalekta“, mi smo u prilogu *O klasifikaciji crnogorskih govora* utvrdili validnost Nikčevićeve klasifikacije jer smo među pomenutim „razlikovnim osobinama“ pronašli 16 krupnijih zajedničkih svojstava dva „dijalekta“ u Crnoj Gori. Kako bismo pokazali neosnovanost te tradicionalističke podjele, našu analizu zasnovali smo upravo na materijalu koji je ponuđen u rečenim sintetičkim studijama. Da smo u obzir uzeli građu iz bogate dijalektološke literature o crnogorskim govorima, broj zajedničkih krupnijih osobina ševerozapadnih i jugoistočnih crnogorskih govora bio bi mnogo veći. U svakom slučaju, ponuđeni je materijal potvrdio tezu Vojislava Nikčevića o kompaktnosti crnogorskih govora.

Budući da se govori ševerozapadne Crne Gore tradicionalistički često nazivaju govorima „hercegovačkoga tipa“, odnosno svrstavaju u istočnohercegovački dijalekt, mi ćemo ovđe provjeriti ispravnost takve klasifikacije na materijalu koji nude dijalektolozi što te govore svrstavaju u rečeni dijalekat, ali i na osnovu materijala koji je ponuđen u pojedinim studijama o tim govorima.

Najbitnija razlika između ševerozapadnih i jugoistočnih crnogorskih govora tiče se akcenatskog stanja – prvi su četvoroakcenatski, a ostale karakteriše akcenatsko šarenilo: dvočlani, tročlani i četvoročlani akcenatski sistem.⁵ Ujedno je akcenatski sistem i najbitnija osobina koja ševerozapadne crnogorske govore veže s govorima istočnohercegovačkoga dijalekta. Kolike su sličnosti i razlike u ostalim jezičkim slojevima, pokušaćemo da pokažemo u ovome prilogu.

³ Stojanović, Jelica. – *Identitet i status srpskog jezika u Crnoj Gori*, Zbornik radova *Jezička situacija u Crnoj Gori – norma i standardizacija*, CANU, Podgorica, 2008, str. 275.

⁴ *Crnogorski interdijalektalni/naddijalektalni (koine) standardni jezik* u knjizi *Jezičke i književne teme*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje, Cetinje, 2006, str. 181-204.

⁵ Čirgić, Adnan. – Isto, str. 109-128.

Prema shvatanjima tradicionalističke „serbokroatistike“, istočnohercegovački dijalekat u Crnoj Gori zauzima prostor „od najsevernijeg zaliva Boke Kotorske, kod Risna, i ide malo ka severu, a zatim ka istoku, ispuštajući crnogorska plemena i predele Cuce, Ozriniće, Zagarčane, Komane, Bjelopavliće, Bratonožiće, Rovca i Vasojeviće, a obuhvatajući Crnogorsku Hercegovinu i čak severni deo zemljišta koje je pripadalo Crnoj Gori do 1878. god.: Grahovo, Pješivce, Župu, Lukovo, Drobniak, Uskoke i Moraču. Zatim ova linija ide ka severu obuhvatajući Kolašin i ispuštajući Bijelo Polje i seče Lim južno od Brodareva.“⁶

Nažalost, ispitanošć sevepozapadnih u odnosu na ostale crnogorske govore znatno je manja, pa ne možemo na osnovu raspoložive građe uporediti osobine svih pomenutih plemena s osobinama istočnohercegovačkoga dijalekta. Ipak, i postojećí radovi i studije dovoljni su da pokažu neutemeljenost ovakve klasifikacije. Čak i materijal koji Pavle Ivić nudi u svojoj *Dijalektologiji* bio je dovoljan da inicira sumnju u ispravnost te klasifikacije. Govoreći o osobinama istočnohercegovačkoga dijalekta, Ivić već na početku konstatuje „pre svega, pravilo da je refleks dugog **ĳ** dvosložno *ije*, a kratkog **ĳ** jednosložno *je*, vredi samo za jedan deo jekavskog terena, uglavnom u istočnijim krajevima.“ Zatim ukazuje na raznolikost izgovora alternanata staroga **ĳ** na raznim terenima i nastavlja: „Najzad, ima znatan broj govora gde se **ĳ** nikako ne udaljuje od jednosložnosti (...). U pojedinim govorima dolazi čak do jotovanja u grupama **ĳ** i **ĳ**: *ljépo, njésu, kòljěvka*. Prema sadašnjem stanju nauke nemogućno je ocrtati taćne izoglose svih ovih pojava.“⁷ No i prema tadašnjem stanju nauke znalo se da se pomenute izoglose ne dotiću crnogorskih državnih granica. A kad se uzme u obzir da je zamjena jata, uz akcenatsko stanje, jedan od osnovnih kriterijuma podjele štokavskih govora, onda je jasno od kolikoga je to znaćaja za klasifikaciju crnogorskih govora jer se pomenute osobine što karakterišu „znatan broj istočnohercegovaćkih govora“ u Crnoj Gori ne javljaju! [Već je rećeno da smo osobine koje su pojedini dijalektolozi uzimali kao diferencijalne između tzv. zetsko-lovćenskog i istočnohercegovaćkog dijalekta, a javljaju se kao tipićne i u jednom i u drugom, rasvijetlili u radu *O klasifikaciji crnogorskih govora*, pa se na njima ovde nećemo zadržavati.]

Ako se uzmu u obzir sve dosadašnje klasifikacije i sinteze o štokavskim govorima, onda se – kad su u pitanju govori sevepozapadne Crne

⁶ Ivić, Pavle. – *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narećje*, Matica srpska, Novi Sad, 1956, str. 130.

⁷ Isto, str. 131-132.

Gore – lako da uvidjeti da je najpreciznije od njih određenje dijalektologa Asima Peca, iako i njegova podjela ima manjkavosti jer govore o kojima je riječ svrstava u poseban govorni tip istočnohercegovačkog dijalekta. U pogledu revizije shvatanja o govorima ševerozapadne Crne Gore Asimu Pecu pripada prvimjenstvo jer je još 1976. (rad je tada predat za štampu, a objavljen je 1981) utvrdio da je riječ o *prijelaznim govorima*. Utoliko je više neobična činjenica da je rad u kojem je tu reviziju iznio, premda pod neutralnim naslovom *Prilog proučavanju prelaznih govora*,⁸ ostao gotovo nepoznat i bez uticaja na kasnije podjele štokavskih, a naročito crnogorskih govora. I ovđe se pokazalo da u prihvatanju teza presudan uticaj ima ne njihova naučna održivost već jačina autoriteta koji ih je postavio. A da je Pavle Ivić bio autoritet u ondašnjoj „serbokroatistici“, nije potrebno dokazivati.

Peco kaže: „moglo bi se reći da se prelaznim može nazvati onaj govor u kojem se ukrštaju krajnji izdanci pojedinih izoglosa koje su relevantne za susjedne govore, a čiji broj i gustina nikako ne dostižu broj i gustinu tih osobina u govorima koji su matični za navedene izoglose.“⁹ Navodeći zatim 24 glavnije osobine istočnohercegovačkoga dijalekta,¹⁰ ovaj dijalektolog navodi da „granica rasprostranjenja ovih izoglosa na istok mogla bi se vezivati za današnju republičku granicu prema SR Crnoj Gori. Istina, od ranije je poznato, republičke granice ne moraju biti u isto vrijeme i govorne granice. To vrijedi i za ovaj govor, ali je istina i to da najveći

⁸ Peco, Asim. – *Prilog proučavanju prelaznih govora*, Radovi, ANUBiH, knj. LXX, Sarajevo, 1981, str. 43-51. (+27 karata).

⁹ Isto, str. 46.

¹⁰ Peco izdvaja sljedeće osobine istočnohercegovačkoga dijalekta: 1. ijekavska zamjena *jata*; 2. *rě > rje*: *izgorjeti, grjehota*; 3. nastavci starih tvrdih osnova u zamjeničko-pri-djevsjoj promjeni: *našijem, ovijem, vrućijem, dobrijem*; 4. prisutni su samo *neko, nešto*; 5. nejednako zastupljeno jotovanje suglasnika *n, l, t, d, s, z, c, p, b, m, v*; 6. -ao > -o; 7. prisustvo fonema *h* i *f*; 8. *hv > f/v*; 9. sekvence *plj, blj, mlj, vlj* (bez obzira na porijeklo) mogu alternirati sa *pj, bj, mj, vj*; 10. sonant *j* je postojan glas, i u inicijalnom položaju; 11. čuva se finalno -ć; 12. mjestimično zastupljena sibilizacija tipa *Anci, Juzi*; 13. grupe *sl-, zl-, sn-, zn-* su neizmijenjene; 14. infinitiv na -ti i -ći; 15. četvoročlani akcenatski sistem; 16. muška imena tipa *Jovo, Rade* imaju sljedeću promjenu *Jovo-Jova-Jovu; Rade, Rada, Radu*; 17. prisvojni pridjevi na -ov od takvih imena; 18. deklinacija kao u standardnom jeziku, osim u pograničnim pojasu uz Crnu Goru de se javljaju primjeri tipa *Osto je u Crnu Goru*; 19. dat. i lok. jedn. ličnih zamjenica su kao i u standardnom jeziku, osim u pojasu uz crnogorsku granicu de se javlja *mene, tebe, sebe*; 20. javljaju se enklitike *ni, vi, ne, ve*; 21. pokazne zamjenice *ovi, ta, oni*; 22. imperfekta je poznat ali je u rijetkoj upotrebi; 23. pored konstrukcije *ore plugom*, javlja se i *ore s plugom*; 24. obilje orijentalne leksike. – Peco, Asim. – Isto, str. 48-49.

broj istočnohercegovačkih izoglosa ide uz tu granicu, i zato sam ja u svom radu o istočnohercegovačkom govoru išao za tom, republičkom granicom. Čini mi se i ne bez razloga. (...) Ima dosta izoglosa koje su karakteristične za istočnije ijekavske govore, one u granicama SR Crne Gore, za koje ne znaju govori istočne Hercegovine. Upravo je to i povod da se o tim govorima kaže nešto više, ali ne kao o govorima koji čine integralnu cjelinu sa istočnohercegovačkim govorom nego kao o govorima prelaznog karaktera, o govorima čija je struktura, ili većeg njihovog dijela, prožeta osnovnim novoštokavskim osobinama i koji su u razvitku deklinacije i u akcentuaciji imali isti evolutivni razvoj kao i ostali govori hercegovačkog tipa, ali koju su, uz to, trpjeli izvjesne uticaje arhaičnijih ijekavskih govora, onih zetskog tipa. Istina je da se i ti govori, ili onaj zapadniji njihov dio, u srpskohrvatskoj dijalektologiji najčešće nazivaju istočnohercegovačkim govorima. (...) Ali je, uz to, tačna i konstatacija da se u ovim govorima javljaju i neke izoglose čija je matična baza u arhaičnijim ijekavskim govorima, onima zetskog tipa. To, dalje, govori da su neke zetske osobine u svom rasprostriranju na zapad stizale skoro sve do granica današnje Hercegovine. Neke od njih su mogle biti raznesene i migracijama, a neke predstavljaju organski kontinuitet zetskih govora. (...) Ali, ponavljamo ima u toj zoni, kao i u svim govorima zapadne Crne Gore, osobina koje ne nalazimo u govorima današnje istočne Hercegovine, pa ni Hercegovine kao govornog područja.¹¹ Među ševerozapadnim crnogorskim govorima Peco izdvaja govore Pive, Drobnjaka, Uskoka i Nikšića s Rudinama u kojima su istočnohercegovačke govorne osobine prisutnije nego u ostalim govorima ovoga tipa, što objašnjava činjenicom „da su navedeni predjeli zapadne Crne Gore imali dosta žive veze sa istočnom Hercegovinom, naročito sa Gackom, i da su iz tih hercegovačkih predjela ovamo unošene mnoge izoglose koje karakterišu istočnohercegovački govorni tip.“¹² Stoga ćemo navesti važnije crte upravo tih govora koje Peco izdvaja kao najbliže istočnohercegovačkom dijalektu da bi se uvidelo da se one najvećim dijelom ne poklapaju s onima koje su tipične za taj dijalekat, odnosno da su podudarne s osobinama ostalih crnogorskih govora.

Govor Pive i Drobnjaka opisao je 1938. godine Jovan Vuković.¹³ Među osobine koje ovaj govor vežu za ostale crnogorske govore, odnosno

¹¹ Isto, 49-50.

¹² Isto, str. 50.

¹³ Vuković, Jovan. – *Govor Pive i Drobnjaka*, Južnoslovenski filolog, knj. XVII, Beograd, 1938–1939.

koje ga najvećim dijelom odvajaju od istočnohercegovačkog dijalekta, spadaju npr.:

- nepostojanje glasova *h* i *f*, čije poznavanje Peco navodi kao jednu od tipičnih osobina istočnohercegovačkih govora;
- sekundarna (i)jekavica (*počijevati, podumijenta, kišelo, kišelina, šeroma, vodijer, putijer, kosijer*);
- ekavizmi tipa *zenica, cesta*;
- iako je za Pivu i Drobniak karakteristično sažimanje *ao > o*, ipak Vuković bilježi u pojedinim selima, naročito kod starijeg življa, promjenu drukčijega smjera koja je tipična za većinu crnogorskih govora – *ao > a*;
- promjena *m > n* u primjerima tipa *mončad, krnka, slanka*;
- jotovanje u grupama *svje, cvje, dvje > še, će, đe: šetovati, šedok, međed, četati, Četko*;
- finalne grupe *-st, -št* uprošćavaju se gubljenjem posljednjeg suglasnika: *boles, rados, žalos, priš, pregrš*; ova se promjena javlja i u infinitivu bez krajnjeg *-i*: *mus, kras, gris*;
- suglasnici *t* i *d* gube se ispred *-stvo*: *brastvo, srestvo*;
- alternacija *đ : j* i *ć : j* u finalnom položaju: *poj, doj, rej, goj, noj*;
- *v* umjesto *h* između dva vokala od kojih je jedan *u*: *duvan, suvo, uvar, uvoditi*;
- jotovanje labijala: *pljesma, nevljesta, umljet*;
- glasovi *ś* i *ž* u hipokoristicima;
- *-iji > -i*: *či*;
- *ć* i *đ* ispred *nj > t* i *d*: *potkutnjica, notnji, notnjik, mednjik, votnjak*;
- promjena *rat – rati*;
- produktivnost sufiksa *-le* u građenju hipokoristika: *Vule, Jole, Bele*;
- ženska imena na *-ica* u vok.jed. imaju *-a*;
- oblici zamjenica *mene, tebe, sebe* u dativu i lokativu jednine;
- pokazne zamjenice *ovaj, taj, onaj* upotrebljavaju se u obliku *ovi, ta, oni*;
- uvijek je *viđu* i *velju* u 1. licu jednine prezenta ovih glagola;
- imperfekat i aorist su vrlo česti;
- uobičajeni su prilozi tipa *kudije, ovudije, onudije*;
- instrumental oruđnik s prijedlogom *s/su*: *s ovom šekirom se ne siječe*;

- upotreba akuzativa s prijedlozima *u* i *na* uz glagole mirovanja (umjesto lokativa): *Bijo sam u Nišić. Načinijo kulu na Pišće;*
- česta upotreba pripovjedačkog imperativa: *Šedi, šedi, do mrkla mraka. Čeki ja tamo, čeki, a tebe nema* itd.

Zahvaljujući poznatome crnogorskom dijalektologu Miliji Staniću, uskočki govor najbolje je i najdetaljnije opisani crnogorski govor (o njemu je objavljena dvotomna studija¹⁴ i dvotomni rječnik¹⁵ te posebna studija o uskočkom akcentu¹⁶). Navedimo i ovđe neke važnije osobine uskočkoga govora koje se javljaju i u drugim crnogorskim govorima, a uglavnom su atipične za istočnohercegovački dijalekat. U rečenoj Stanićevoj dvotomnoj studiji o uskočkome govoru nalazi se obilje takvih osobina:

- nepostojanje glasova *h* i *f*;
- iako je i ovđe tipično sažimanje *ao > o*, nije nepoznata u nekim selima ni pojava *ao > a*;
- promjena *m > n* u primjerima tipa *mončad, krnka, slanka*;
- dosljedno sprovedeno jekavsko jotovanje u svim pozicijama: *neđelja, ođelo, šućeti, vrćeti, capćeti, izesti, izelica, šever, šedeti, ćepanica, ćedilo, ćelokupan, vljera, vljetar, grmljeti, umljeti, trpljeti, dospljeti, blježati, obljesiti*;
- jotovanje u grupama *svje, cvje, dvje > še, će, đe: šetovati, šetencija; sedok, Međed, ćetati, Ćetulja*;
- *rě > re: ređe, pregoreti*, a saglasno tome se *j* gubi iza palatala *č, š* i *ž*: *bože, boži, tužela, naruče, zeči, ovči, miši*;
- ijekavski oblici tipa *slijevati, počijevati, snijevati, noćijevati*;
- sekundarna (i)jekavica i u primjerima tipa *šeromag, šeromašica, kišelica, raskišeliti, vodijer, putijer, poštijer, kosijer*;
- česta upotreba glasova *ś* i *ź* u hipokoristicima: *Gaśo, Daśan, Veśo, Buśka, Duśko, Peśko, Śole, Żale, Żaśko*;
- nestabilnost sonanta *j* u intervokalnim pozicijama *đe* je prvi vokal *i*: *Ikonřa, Miřajlo, galiřot*;
- *-iji > -i: či, pogani, radi*;
- finalno *-đ i -ć > -j: pomoj, izaj, naj, moj, oj, nej, noj, svuj, goj*,

¹⁴ Stanić, Milija. – *Uskočki govor*, Tom I, Srpski dijalektološki zbornik, knj XX, Rasprave i građa, Beograd, 1974; Stanić, Milija. – *Uskočki govor*, Tom II, Srpski dijalektološki zbornik, knj XXII, Beograd, 1976.

¹⁵ Stanić, Milija. – *Uskočki rječnik*, I i II, Naučna knjiga, Beograd, 1990. i 1991.

¹⁶ Stanić, Milija. – *Uskočki akcenat*, Srpski dijalektološki zbornik, knj. XXVIII, Beograd, 1982, str. 63-191.

kuj, kogoj;

- disimilacija tipa *mlogo, guvno, tavnica*;
- *-čnji > -tnji: kutnji, notnjo, pomotnjik, notnjik, gatnjik*;
- gubi se krajnji suglasnik u finalnim grupama *-št, -st, -zd: plas, brs, prs, šes, vlješ, priš, baz, groz, droz*, a tako je i u infinitivu: *jes, tres, izes, sađes*;
- suglasnici *t i d* gube se ispred *-stvo: brastvo, srostvo, kmestvo, srestvo, gospostvo*;
- neizdiferenciranost upotrebe instrumentala s prijedlogom *s* i bez njega: *Pošeko se s nožem*;
- sasvim obična i česta upotreba aorista i imperfekta;
- upotreba akuzativa s prijedlozima *u* i *na* uz glagole mirovanja (umjesto lokativa): *Živi u Korita. Bog na nebo, a ljudi na zemlju* (uz upotrebu tipičnu za standardni jezik);
- česta upotreba pripovjedačkog imperativa: *Ja osedlaj konja, obljesi jednu obravnicu za kranu, pa pojaši* itd.

Jedan od prvih detaljnije izučenih crnogorskih govora jeste onaj koji je Danilo Vušović nazvao „dialektom Istočne Hercegovine“¹⁷ i u

¹⁷ Vušović, Danilo. – *Dialekt Istočne Hercegovine*, Srpski dijalektološki zbornik, knj. III, Srpska kraljevska akademija, Beograd – Zemun, 1927, str. 1-71. Budući da naslov studije ne ukazuje jasno na teren čiji je govor ta studija obuhvatila, neophodno je odrediti njegove granice. Na str. 3 Vušović ukazuje da se ovaj „dialekt“ prostire „na istoku od linije Trebinje-Bileća-Gacko, na terenu koji se obično naziva *Starom Hercegovinom*“. Zatim opisuje teren na kojem je vršio ispitivanja i kaže: „obišao sam kako mesta bliže okoline Nikšića tako i plemena *Grahova, Banjana, Rudina i Golije*. Nikšić, sa selima nikšićske župe i polja, ima unekoliko prirodnu granicu, i odvojen je planinskim lancima od pomenutih plemena. Počevši sa istočne strane, granica bi se kretala planinama i planinskim vencima ovim redom: Buhavice, Prekornica, planine nikšićske župe, koje ju potpuno zatvaraju, - zatim: Vojnik i Javorak sa severa, Njegoš i Zla Gora sa zapada, a Budoš i Planinca zatvaraju nikšićsko polje sa južne strane. Varoš Nikšić je na sredini polja, a unekoliko ispod samih planinskih lanaca poređana su sela i zaseoci. Skoro potpuno odvojena, na severoistočnoj strani Nikšića, nalaze se sela nikšićske župe: *Morakovo, Staro Selo, Bjeloševina, Jugovići, Kuta, Liverovići, Zagrad i Oblatno*. U samim planinskim udolinama, bez prirodnog izlaza u polje, nalaze se sela: *Bršno* (ist. od Nikšića), *Laz* (severoist.), *Dragovoljići i Orah* (severno), *Šipačno i Duga* (severozapadno) i gdegdje koji zaselak rasturen ovede- onde po dolinama i rasedima brdskim. Iz pomenutih sam sela i uveo ponajviše materiala u svoj rad, jer mi izgleda da su u nekom pravcu dobro, može se reći i potpuno, očuvali svoje tipično izgovaranje. Od sela iz kojih sam po nešto uzimao i unosio u svoj rad jesu: *Ozrinici, Gornje Polje, Miločani, Brezovik i Zavrh*.“ Vušović dalje objašnjava da ostala sela (Glibavac, Mokra Njiva, Brezovik, Kočani, Stube, Ridani, Straševina, Studenci) nije ispitivao jer u njima „crnogorski zbore“ budući da je riječ o došljacima iz Čeklića, Cuca, Čeva itd. koji su naselili begovska imanja po „zauzeću“ 1877. godine. Pored nekoliko go-

njemu takođe nalazimo obilje osobina tipičnih za ostale crnogorske govore, a nepoznatih ili atipičnih za istočnohercegovački dijalekat:

- nepostojanje glasova *f* i *h* (*h* se javlja samo po izuzetku);
- sekundarna (i)jekavica tipa *kiseo*, *šeromah*, *vodijer*, *putijer*, *pastijer*, *kosijer*, u glagolima tipa *počijevati*, *sakrijevati*, u imenicama npr.: *bolijes*, *golijet*, *Bokijelj*, *podumijenta*, *rukovijet*;
- vokalska grupa *ao* sažima se (pored *o*) u *a*: *doša*, *poša*, *gleda*, *uba*, *kota*, *ranik*;
- sporadično se javlja specifična zamjena poluglasnika;
- dosljedno izvršeno jotovanje suglasnika *d*, *t*, *c*, *s*, *z*: *šeđeti*, *ođeljati*, *đever*, *čerati*, *češiti*, *počera*, *ćedilo*, *ćepanica*, *proćep*, *šeme*, *paši*, *šajan*, *pašaluk*, *ižesti*, *koži*, *ižedna*;
- jotovanje *svje* > *še*, *cvje* > *će*: *šedok*, *šedodžba*, *prošeta*, *ćetati*, *Ćetko*, *Ćetna*;
- jotovanje labijala: *pljesma*, *dospljeti*; *pljena*, *obljed*, *bljesnilo*, *obljeručke*, *mljesec*, *grmljeti*, *mljesečina*, *vljera*, *življet*, *vlječit*;
- suglasnici *ś* i *ž* su obični i opštezastupljeni glasovi i, pored jotovanja, javljaju se i kao rezultat jednačenja po mjestu tvorbe: *iščerati*, *ižđikati* te u hipokoristicima tipa *Miško*, *Miša*, *Goško*, *Žela*, *Želina*;
- u nekim leksemima javlja se (alternativno sa *z*) suglasnik *ʒ* (*dz*): *bizin*, *mnozina*, *bronzin*;
- djelimično je zastupljeno gubljenje sonanta *j* iza palatala *č* i *ž*: *naruče*, *područje*, *obilježe*, *boži*;
- umjesto finalnoga *đ* i *ć* javlja se *-j*: *poj*, *doj*, *moj*, *kuj*, *nikuj*, *goj*;
- *m* > *n*: *pantim*, *konšija*, *sinsija*, *monče*;
- disimilacija: *mlozina*, *tamnjan*, *tavnica*, *dimno*;
- mjestimično se javlja i promjena *sn* > *šn*, *zn* > *žn*, *sl* > *šl*, *zl* > *žl*: *šnijevat*, *žnam*, *mišlim*, u *žli čas*;
- metateza: *crvka*, *cukati*, *neokle*;
- uprošćavanje suglasničkih grupa *-st*, *-št*, *-žd*, *-zd* u finalnom položaju: *milos*, *rados*, *plaš*, *vlješ*, *groz*, *Gvoz*, *daž*, i u infinitivu:

lijskih zaselaka, Vušović je obišao i sela i zaseoke Banjana, Grahova i Rudina: „*Grahovo* (varošica), *Spila*, *Viluse*; *Riječani*, *Balosave*, *Broćanac*, *Dolovi*; *Petrovići*, *Drpe*, *Klenak*, *Tupan* (Donji i Gornji), *Velimje* (varošica), *Miljanići*, *Dubočke* (Donje i Gornje), *Koprivice*, *Crkvice*, *Mirkovići* i *Macavare*. (...) Stanovništvo je ovog kraja uopšte dosta staro, tako da nam ovde nije potrebno s te strane ništa naročito govoriti, pošto ono čini potpunu etnografsku celinu“.

mus, ves, jes, gris, izis;

- oblici zamjenica *mene, tebe, sebe* u dativu i lokativu jednine;
- pokazne zamjenice *ovaj, taj, onaj* upotrebljavaju se u obliku *ovi, ta, oni*;
- uvijek je *viđu* i *velju* (nekad i *kumlju*) u 1. licu jednine prezenta ovih glagola;
- analoški oblici tipa *lažati, mećati, obrćati*;
- prilozi tipa *ovudije, tudije, kudije, onudijen, svukudijen*;
- genitiv *česa*;
- vokativ višesložnih ženskih imena na *-ica* ima oblik nominativa;
- upotreba prijedloga *s* uz instrumental oruđnik: *Gleda sam s očima*;
- česta upotreba prijedloga *su*: *su pet ljudi, su čim, su što*;
- upotreba akuzativa uz prijedloge *na, u, o, pod, pred, nad, za* uz glagole mirovanja: *Bio sam u Dugu. Spava pod kuću. Bio sam u grad*;
- česta upotreba pripovjedačkog imperativa: *ja tu čeki, čeki, a njega nema*;
- vrlo aktivan imperfekat i aorist;
- specifična kongruencija tipa: *Poćeraj te dva ovna. Donesi mi one pet motika. Pošto su ove dva tovara.* – itd.

Kao što se na osnovu iznietoga spiska jezičkih karakteristika može videti, razlike između ševerozapadnih crnogorskih govora i govora istočnohercegovačkoga dijalekta mnogo su veće nego što se to (tradicionalno) ističe. Ako se izuzme akcenatsko stanje tih govora, sa sigurnošću se može utvrditi da oni čine dio crnogorskog *koine* sloja, tj. da su neodvojivi od *crnogorskih govora kao cjeline* jer među navedenim osobinama ne postoji nijedna koja se ne javlja u crnogorskim „arhaičnijim“ govorima, tj. u govorima jugoistočne Crne Gore. A ako je takvo stanje u navedenim govorima koje Peco izdvaja kao najbliskije istočnohercegovačkom dijalektu, onda nije potrebno naglašavati koliko se od toga dijalekta razlikuju oni crnogorski govori koji su teritorijalno bliži tzv. zetsko-lovcenskom dijalektu ili koji se s njim graniče. Stoga je nejasno kako se i sam Asim Peco u svojem *Pregledu srpskohrvatskih dijalekata*,¹⁸ uprkos onome što je u citiranom radu iznio, odlučio da ševerozapadne crnogorske govore smjesti među *Ijekavske govore hercegovačkog tipa van granica*

¹⁸ Peco, Asim. – *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Naučna knjiga, Beograd, 1978.

*Hercegovine*¹⁹ iako ih je opisao kao poseban „severozapadnocrnogorski govorni tip“. O neodrživosti takvoga postupka svjedoči i njegova konstatacija „da govori zapadne Crne Gore imaju veći broj osobina za koje ne znaju govori današnje istočne Hercegovine, ni Hercegovine uopšte, što tim govorima daje posebno mesto u sklopu ijekavskih govora. Upravo, severozapadnocrnogorski ijekavski govori (oni sa četvoroakcenatskom sistemom i novijim oblicima deklinacije) pored niza osobina koje ih vežu za ijekavske govore današnje Hercegovine znaju i za veći broj izoglosa koje su tipične za ijekavske govore zetsko-južnosandžačkog tipa.“²⁰ Ako se ima u vidu da je Peco svoj rad o pomenutim govorima napisao 1976. godine i uz njega čak priložio tabelu krupnijih distinktivnih osobina između tih govora i govora „zetskoga“ tipa, onda naknadno zanemarivanje (1978) rezultata do kojih je tu došao i priklanjanje tradicionalističkoj podjeli (koju je sam indirektno opovrgao) ponovo pokazuje koliko je jak bio uticaj Pavla Ivića kao doskorašnjeg (?) autoriteta u „srpskohrvatskoj“ dijalektologiji; jači čak i od naučne argumentacije koja ga opovrgava!

Tradicionalizmu u klasifikaciji crnogorskih govora nije se oteo ni Milija Stanić uprkos potpunoj upućenosti u stanje tih govora. Iako je u studijama o uskočkom govoru izložio obilje karakteristika koje taj govor vezuju za ostale crnogorske govore a odvajaju od istočnohercegovačkog dijalekta (izuzev akcenta), on je ustvrdio: „Uskoci, Drobnjak, Piva, nikšićki kraj i sl. – sve su to, kao što je poznato, delovi nekadašnje Hercegovine i tek su od Berlinskog ugovora (1878) pripali Crnoj Gori. Oni su time administrativno, politički prestali da budu delovi Hercegovine, ali su i dalje u nauci shvatani kao crnogorska Hercegovina. A što se tiče narodnih govora, stvar se nije takoreći ni za dlaku promenila – sve pomenute oblasti ostale su i dalje u okviru onoga što obuhvata pojam istočnohercegovački govori. Prema tome, govor koji je opisao D. Vušović (Dialekt Istočne Hercegovine, SDZb III, 1927) samo je jedan od istočnohercegovačkih govora, kao što je jedan od njih i govor koji je i sam Peco ispitao, kao što se ni za uskočki govor ne može ništa drugo reći do istočnohercegovački.“²¹ Ako se zna da su Uskoci svoju teritoriju počeli naseljavati tek u XVIII vijeku i da je do povećanog „uskakanja“ došlo naročito krajem XVIII i početkom XIX vijeka te da su uskakali uglavnom s današnje crnogorske teritorije (Rudine, Markovina,

¹⁹ Isto, str. 74-79.

²⁰ Isto, str. 75.

²¹ Stanić, Milija. – *Uskočki govor*; Tom I, Srpski dijalektološki zbornik, knj XX, Rasprave i građa, Beograd, 1974, str. 59.

Gornja Morača, Čevo, Župa nikšićka, Ozrinići, Gornje polje, Piva, Rovca, Kolašin, Vasojevići, Kuči, Donja Morača; izuzetak su jedino 4 porodice iz Gacka i jedna iz Foče)²² „u potpuno planinski, zabačen i teško prohodan kraj“ na „ničiju zemlju i ni pod čijom upravom“ đe je „bilo ljudi i žena čiji je čitav život protekao u vidokrugu od desetinu-dve kilometara; uskočke veze sa spoljnim svetom bile su vrlo retke i neredovne“²³, ako se tome doda i činjenica da ovaj govor pošeduje gotovo sve opštije crnogorske jezičke osobine – onda se mora odbačiti klasifikacija po kojoj on pripada govorima istočnohercegovačkog tipa. To je – baš kao i govor Pive, Drobnjaka, nikšićkoga kraja te ostali govori ševerozapadne Crne Gore – crnogorski govor s četvoročlanim akcenatskim sistemom. Ne može se samo na osnovu četvoroakcenatskoga sistema neki govor proglasiti hercegovačkim ako se zna da u njemu nema najbitnijih osobina hercegovačkih govora, a posebno zbog toga što su oba uzlazna akcenta (uz silazne, naravno) prisutna i u nekim drugim crnogorskim govorima koji se ni u tradicionalističkim klasifikacijama ne svrstavaju u govore hercegovačkog tipa.²⁴

I da zaključimo: Navedena analiza potvrđuje ispravnost stava Vojislava P. Nikčevića o postojanju opštercnogorskoga jezičkog sloja i o neodrživosti podjele crnogorskih govora na dva strogo odijeljena dijalekta. I oni govori koji se u takvim podjelama ističu kao izrazito hercegovački imaju mnogo više opštercnogorskih nego istočnohercegovačkih osobina. Stoga njihov dosadašnji (tradicionalistički) tretman treba odbačiti kao neutemeljen. To što se u tim govorima javljaju i neke hercegovačke osobine samo potvrđuje odavno poznatu činjenicu da se jezičke i dijalekatske granice samo po izuzetku poklapaju s državnim granicama, odnosno da se izvjesne istočnohercegovačke izoglose završavaju u Crnoj Gori. U našem je slučaju to pogotovo prirodna stvar jer je riječ o govorima koji pripadaju istom jezičkom sistemu (štokavskom) i uz to se nalaze u bliskom sušedstvu,

²² Isto, str. 12-13. Stanić izdvaja najvažnije pravce uskočkog doseljavanja: „nikšićki kraj i iz Prekotare, a navažnije međustanice: Gornja Morača i kolašinski kraj“.

²³ Isto, str. 9-15. „Nikšićki, pljevaljski i kolašinski Pazar bili su, dakle, jedina mesta gde se Uskok mogao sresti (...). Sem toga, odlazili su Uskoci ponekad, vrlo retko, i još dalje – do Kotora, Risna ili kog drugog primorskog mesta (...) i do Cetinja, iz kakvih sudskih, čazbenih i sl. pobuda“ (str. 15). Sve to jasno ukazuje ne samo na uskočko porijeklo nego i na teritoriju na koju su, osim na same sebe, bili usmjereni. A kad se sve to, uz jezičke osobine u prvom redu – naravno, uzme u obzir onda postaje očigledna neodrživost svrstavanja ovoga govora u govore hercegovačkoga a ne crnogorskog tipa.

²⁴ Pešikan, Mitar. – *Jedan opšti pogled na crnogorske govore*, Zbornik za filologiju i lingvistiku, XXI/1, Matica srpska, Novi Sad, 1979.

pa bi bilo teško ne pretpostaviti izvjesna podudaranja u graničnom pojasu navedenih govora (istočnohercegovačkih i ševerozapadnih crnogorskih). Akcenatski sistem i „zamjena jata“ kao dva osnovna kriterijuma u podjeli štokavskih govora u ovom slučaju ne daju valjane rezultate. Crnogorski su govori (osim po izuzetku) *(i)jekavski*, baš kao i istočnohercegovački. A pojedini crnogorski govori koji se tradicionalistički svrstavaju u govore „zetskog tipa“, poput npr. bjelopavličkoga, vasojevičkog, donjopješivačkog i sl., imaju i četvoročlani akcenatski sistem, a po „zamjeni jata“ i svim ostalim osobinama uklapaju se u crnogorske govore s dvočlanim akcenatskim sistemom. Da bi se utvrdila pripadnost pojedinih govora određenoj grupi ili dijalekatskom tipu, mnogo su bitnije izoglose osobina koje su u tome govoru javljaju. A to je upravo ono na što je skrenuo pažnju Asim Peco u citiranom radu o prijelaznim govorima. Bitno je, dakle, odrediti žarište pojedinih pojava. O tome svjedoči i spisak osobina koje Peco navodi kao tipične za istočnohercegovački dijalekat. To što se u njemu npr. javljaju oblici zamjenica *mene, tebe, sebe* ili poremećen odnos akuzativa i lokativa (uz crnogorsku granicu) ne znači da te dvije osobine nijesu više opštercnogorske već da kraj tih izoglosa nije ograničen crnogorskom državnom granicom. Postojanje svih bitnijih opštercnogorskih jezičkih osobina (atipičnih za istočnohercegovački dijalekat) u ševerozapadnim crnogorskim govorima – najbolji je pokazatelj da ti govori pripadaju crnogorskom a ne hercegovačkom govornom tipu. Što se akcenatskih podudaranja tiče, ona jesu značajna ali ne mogu biti i odlučujuća. Stoga se za ševerozapadne crnogorske govore određenje *istočnohercegovački* mora konačno napušiti.

Citirana literatura

Čirgić, Adnan. – *O klasifikaciji crnogorskih govora*, Lingua Montenegrina, časopis za jezikoslovna, književna i kulturna pitanja, br. 2, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2008.

Ivić, Pavle. – *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narečje*, Matica srpska, Novi Sad, 1956.

Nikčević, Vojislav P. – *Crnogorski interdijalektalni/naddijalektalni (koine) standardni jezik* u knjizi *Jezičke i književne teme*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje, Cetinje, 2006.

Nikčević, Vojislav P. – *Crnogorski jezik*, Tom II (od 1360. do 1995. godine), Matica crnogorska, Cetinje, 1997.

Peco, Asim. – *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Naučna knjiga, Beograd, 1978.

Peco, Asim. – *Prilog proučavanju prelaznih govora*, Radovi, ANUBiH, knj. LXX, Sarajevo, 1981.

Pešikan, Mitar. – *Jedan opšti pogled na crnogorske govore*, Zbornik za filologiju i lingvistiku, XXI/1, Matica srpska, Novi Sad, 1979.

Stanić, Milija. – *Uskočki akcenat*, Srpski dijalektološki zbornik, knj. XXVIII, Beograd, 1982.

Stanić, Milija. – *Uskočki govor*, Tom I, Srpski dijalektološki zbornik, knj. XX, Rasprave i građa, Beograd, 1974.

Stanić, Milija. – *Uskočki govor*, Tom II, Srpski dijalektološki zbornik, knj. XXII, Beograd, 1976.

Stanić, Milija. – *Uskočki rječnik*, I i II, Naučna knjiga, Beograd, 1990. i 1991.

Stojanović, Jelica. – *Identitet i status srpskog jezika u Crnoj Gori*, Zbornik radova *Jezička situacija u Crnoj Gori – norma i standardizacija*, CANU, Podgorica, 2008.

Vuković, Jovan. – *Govor Pive i Drobnjaka*, Južnoslovenski filolog, knj. XVII, Beograd, 1938–1939.

Vušović, Danilo. – *Dialekt Istočne Hercegovine*, Srpski dijalektološki zbornik, knj. III, Srpska kraljevska akademija, Beograd – Zemun, 1927.

Adnan ČIRGIĆ

THE REVISION OF THE CLASSIFICATION OF MONTENEGRIN SPEECHES

The author offers an analytical critical overview of the existant classification of Northwestern Montenegrin speeches. Comparing the characteristics of these speeches with the characteristics of other existant Montenegrin speeches as well as with the East Herzegovinian dialect, the author concludes that the Northwestern Montenegrin speeches, beside the context of accent, do not belong to the East Herzegovinian dialect. It confirms the view of Vojislav P. Nikčević about the existance of general Montenegrin language layer.